

" Թ Ի Պ Օ Ն Ե Ր Ը "

“ Les Thibault ”

«Թիպոները», նույնիսկ գրական մրցանակի այս տարուան պրակտոր» Բոմբե Մարթէն տիւ Կառի աննախարհութիւնը վէպը, աւելի միշտ վէպ-գեղան է:

Բազմաշատեր այս վէպը — ինչպէս յիշած եմք արդէն — պատմութիւնն է ֆրանսացի Բադ-ֆենի բնականօրէն մը, որուն մեջէն հեղինակը ուզած է պատկերացնել 1870ի աղետէն վերջ, Բադ-ֆենի դասակարգի դիմագիծը եւ հոգեբանութիւնը:

Հետեւեալ հատուածը առնուած է վեցերորդ հատորէն. «Հօրը մահը», որ առիթ տուած է հեղինակին ճակատ ճակատի բերելու բնութագրին խոստովանաւայր՝ Արքայ Վիգարը, Աւ-

թուան Թիպոյի հետ: Մինչ հայր Թիպոն — հանգուցեալը — ջերմեւանդ կաթոլիկ մը եղած էր, իր տղան տոգորուած է ժութ. դպրո. բանաստեղծ եւ ազատայնի մտայնութեամբ:

Մեր ընտրած հատուածը գրեթէ իմաստասիրական խոսակցութիւն մըն է երկու անհատներու միջեւ, որոնք կեցած են երկու տարբեր սկզբունքներու հակոտնեայն աշխարհաեայնաց-ֆին վրայ ու իրենց մէջ կր գտնու գոյութիւնը «փակ միջնորմի» մը:

Վէպը հասած է իմի, ուր հայր Թիպոն, համաձայն իր կամքին, թաղուած է Ուազ, Կրոյի մեծատանին մէջ, կրօնական մեծ շուքով:

ՀՕՐԸ ՄԱՆԸ

Տողանցքը գերեզմանատունը վերանայուն պէս, Անթուան ինքնաշարժով Գօնիփէնէն մեկնեցաւ, մարմարակոփէն հրահանգներ տալու պատրուակով, բայց մանաւանդ որովհետեւ կր սարսափէր վերադարձի կատարումի հանդիպումներէն: Ժամը 17եւ կէսի ճեպընթացը զինքը ընթերցէն առաջ Փարիզ պիտի տանէր:

Կը յուսար առանձին մամորորդէն. պատահմունքը հաշուի չէր առած:

Կայարանը, քարափը հասնելով, ժամէն քանի մը բույժ առաջ, ան անակնկալ ունեցաւ դէմ առ դէմ գալու Արքայ Վիգարի հետ եւ տրիպուցեալ զսպել դժկամակութեան շարժումներ մը:

— Արքայանը — բացատրեց Առօն — բարութիւնը ունեցաւ իր կատարին մէջ ինծի տեղ մը չորհելու, տեսնել տալու համար ինծի չիք ընկեր մը, որ, գրեթէ կորցած է այժմ...

Անկա նշմարեց Անթուանի դաժան եւ յուսած դէմքը:

— Խեղճ բարեկամս — աւելցուց ան, — սպասած ըլլալու էք... Այնքան բազմութիւն... բոլոր սա դամբանականները... բայց այսու

հանդերձ վստահ եմ թէ, ետքէն, այս օրը պիտի արձանագրուի ձեզի համար, մեծագոյն յիշատակներու կարգը... կր ցաւիմ որ ձեր եղբայրը, Ժաքը, ներկայ չեղաւ ասոր...

Եւ որովհետեւ, Անթուան, սրտմտած, չեւտակի կր դառնար բացատրելու համար թէ ներկայ պարագաներու մէջ իր եղբոր ձեռնպահութիւնը իրեն շատ բնական կր թուէր, Արքան դայն կեցուց:

— Ձեզ կր հասկնամ... ձեզ կը հասկնամ... — մըմնջեց անիկա. — լաւապէս է որ եկած չըլլայ անիկա: Դուք պիտի պատմէք իրեն թէ այս օրուան արարողութիւնը որքան... չիք իշեղաւ: Այնպէս չէ՞:

Անթուան չկրցաւ ինքզինքը արդիւնի ի վեր հանելու վերջին բառը:

— Շնորհ, Թերեւս, — մըմնջեց, — բայց ոչ ինձ համար... Ձեզ կր խոստովանիմ որ այս հանդիսատեսութիւնը... սա պաշտօնական սիր-ճախօտութիւնը...

Իր անկողնի խաղաղութեամբ քահանային, հոն պիտի շարժանք յորդ մը: Անկապած, Ար-

է՛հ, այդ յետ միջօրէի ճառերուն մասին նոյն դատումը ունէր, ինչ որ ինք՝ Անթուան:

Կատարումը կայարան էր մտնել:

Անոնք դտան դէ՛ լուսաւորում, բայց պարպ կառք մը, ուր տեղաւորուեցան:

— Զէ՞ք ծխեր, պարոն Արքայ:

Քահանան լրջօրէն իր ցուցամատը տարաւ մինչև չրթունքներ:

— Փորձի՛չ, — բաւ պլանիկ մը սոնելով:

Ան դայն վառեց, աչերը կիսախուփ. բնտոյ իր չրթունքէն քաշեց եւ Հանոյանքով քրնեց զայն՝ ծուխը իր ռնգունքէն դուրս փչելով:

— Այս կարգի արարողութեան մը մէջ, — վերականաւ ան բարեմտօրէն, — անխոսափելի է որ դաժնութի, բռնեք ձեր բարեկամ Նիցշէի հետ, մարդկային... շատ մարդկային կողմ մը... Այոսու հանդերձ, ճիշդ է որ կրօնական զգացումի, բարոյական զգացումի այս տեսակ համախումբ ցոյց մը շատ յուզիչ է եւ մարդ անտարբեր չի կրնար մնալ: Զ՛մարիտ չէ՞ ըսած:

— Զգիտեմ, — փորտաց Անթուան դադարէ մը վերջ: Ան դարձաւ Արքային կողմը եւ պահ մը լուսկի դայն դիտեց:

Այս հանդարտ դէմքը, սա մեղմ ու յամառ ակնարկը, մտերմիկ սա թօնը եւ գլուխի սա թեքումը դէպի ձախ, որ քահանային մտամփոփ երեւոյթ մը կուտար, եւ մինչև կուրծքը յուլօրէն բարձրացող սա ձեռքերը, այս բոլորը քսան տարիէ ի վեր ընտանի ու ծառից էր Անթուանի: Բայց յանկարծ ան կը գտնէր որ այդ իրիկուն, բան մը փոխուած կար իրենց յարաբերութեան մէջ: Մինչև այդ պահ, ան նկատի առած էր արքայ Վիզառը միշտ իր հօր, Պ. Թիւպլի միասնութեամբ. արքան ուրիշ ոչ ոք էր եթէ ոչ իր հօր հողեւոր ստաշնորդը: Մահը եկած էր ջնջելու այդ միջնորդը, այդ թաքուն ներկայութիւնը. եւ այս պատճառներ, որ ետ-բեմն դիմքը մղած էին քահանային հանդէպ որոշ ակնածանքի մը, այսօր անհետացր էին: Ինք արքային առջև այլեւս ուրիշ բան չէր եթէ ոչ մարդ մը ուրիշի մը հանգչպ: Եւ որովհետեւ, սա ճնշիչ օրէն յետոյ, իր ջղային յոգնութիւնը իրեն աւելի անտանելի կը դարձնէր իր մտածումի արտայայտութիւնը մեղմ լուռ ճիզը, իրեն

համար ամոքում մը եղաւ յայտարարելը, առանց երկիւղելութեան.

— Այս զգացումները, կը խոստովանիմ. ինծի բոլորովին օտարոտի են...

Քահանան հանոյամիտ կկկանք մը լսելի բրաւ.

— Դու՛ք հետաքրքիր բացատութիւն մը պիտի ըլլայիք:

— Կարելի է:

Արքան շարունակեց ծաղրի թօնով մը.

— Մարդկային զգացումներէն, կրօնական զգացումը, եթէ չեմ սխալիր, բաւական հասարակաց եղած է մարդուն մօտ... Ինչ կը խորհիք, սիրելի բարեկամս: Եւ ասիկա ինչ դարաշրջանի, լայնութեան ինչ աստիճանի, վայրենութեան կամ քաղաքակրթութեան ինչ վիճակի մէջ ալ որ առնէք, այս յայտն է:

Անթուան չէր խորհէր կատակել: Ըսաւ.

— Միշտ յիշած եմ դպրոցին տնօրէն արքայ իւրօրէն, մէկ խօսքը, զոր ինծի ըսաւ, փրկիստ փայտութեան իմ տարելընչին. «խիստցի մարդիկ կան որոնք ոչ մէկ զեղազրտական զգայնութիւն կզուենան: Թեբեւս դո՛ւք, դուք ալ զուրկ էք կրօնական զգայնութենէ... Այդ լուսահոգին միշտ յանկարծաբանութիւն մը ննետելու ասիթը կը փնտէր. բայց եւ միշտ խորհած եմ, որ այդ օրը, անիկա շատ յստակ դիտած էր դիս:

— Եթէ ասիկա ճիշդ ըլլար, ինքզ բարեկամս, — ըսաւ արքան, առանց իր սիրալիք հեղնամտութենէն բաժնուելու — դուք գուրթի արժանի պիտի ըլլայիք, որովհետեւ աշխարհի կէսը ձեզի գոցուած պիտի ըլլար... Այո՛, չկայ բնաւ մեծ հարց մը, որու մտաին կարելի չըլլայ լսել որ եթէ դայն կրօնական զգացումով մը չչօշտփնէր, զատապարտուած պիտի մնանք առնոր շատ տկար մէկ մասը միայն ընդշնամարելու: Ինչ որ մեր կրօնքին զեղեցկութիւնը կը կազմէ... Ինչո՞ւ կը ծծածաղիք:

Անթուան ինքն ալ չգիտէր թէ ինչո՞ւ: Թեբեւս պարզ ջղային հակազդեցութեամբ, յուզումնալից այս շարաթէն, անհամբերութեամբ լիցուն այս օրուրնէ վերջ:

Արքան ալ ինչպե՛ս իր կարգին.

— Ինչ որ եմ: Պիտի ուրանք թէ մեր

կրօնը գեղեցիկ է:

— Ո՛չ, ո՛չ — պատասխանեց Անթուան զուարճացող շեշտով մը. — Թէ ան «գեղեցիկ» է, համաձայն եմ ասոր... ձեզի հաճոյք պատճենելու համար... բայց, այսու ամենայնիւ...

— Էհ, ուրե՛մ:

— Այո՛, այսու ամենայնիւ, գեղեցիկ ըլլալը չի նշանակեր թէ քամաւոր ալ է:

Աբբան մեղմօրէն իր ձեռքերը շարժեց իր առջեւ:

— Բանաւո՛ր, — մըմնջեց, որպէս թէ այս բարդ ի վեր հանէր հացրումներու աշխարհ մը, զոր այդ պահուն ան չէր կարող չօշափել, բայց որուն բանալին իր մօտ էր: Ան խորհեցաւ, յետոյ՝ աւելի մարտական շեշտով մը.

— Դուք թերեւս անոնցմէ՞ չէ, որոնք կ'երեւակային թէ կրօնը արդի միտքերու մէջ դետին կը կորսնցնէ:

— Ոչինչ գիտեմ այդ մասին, — ըսաւ Անթուան, որուն չափաւորութիւնը զարմացուց Աբբան: — Թերեւս ո՛չ: Կարելի է որ արդի միտքերու ճիգերը նոյն իսկ անոնց՝ որ ամենէն աւելի հեռացած են տառացի հաստեղէն, կը ձգտին տարամօրէն՝ կրօնքի մը տարիքը համախմբելու... Իրարու մօտեցնելու ծանօթութիւններ, որոնք իրենց ամբողջութեան մէջ պիտի կազմէին համադրոյթ մը՝ շատ քիչ տարբեր այն յղացումէն, զոր շատ հաւատացեալներ կազմէր են Աստուծոյ մասին...

Քաշանան ընդունեց:

— Եւ ինչպէ՞ս տարբեր կերպով կ'ընայ ըլլալ, — յայտարարեց: Խորհելու է անպամ մը թէ ի՞նչ է մարդուն պայմանը: Կրօնքն է միակ փոխարինութիւնը այն ամենուն զոր ան իրեւստորին կը զգայ իր ընդդէմեան խորը: Իր միակ վեհուրիշին են կրօնքը: Ու նաեւ ան է միակ միութեամբութիւնը իր տառապանքներուն, համակերպումի միակ աղբիւրը:

— Այո՛, ճշմարիտ է, — զոչեց Անթուան աշխոյժով: — Այնքան քիչ մարդիկ կան որոնք աւելի արժէք տան ճշմարտութեան քան իրենց հանգստահաւանութեան: Եւ կրօնքը, լիութիւնն իսկ է բարոյական հանգստահաւանութեան... Բայց թող անհաճոյ չթուի ձեզ, պարոն Աբբայ, կան այսու ամենայնիւ որոշ միտքեր, որոնց քով հասկնալու ճաշակը աւելի զօրաւոր է քան հա-

ւատալունը: Եւ ասոնք...

— Ասո՛նք: Ասոնք միշտ կը կանգնին իմացականութեան եւ դատողութեան այնքան նեղ, այնքան դիրքաբեկ դետին վրայ: Անկէ վեր չեն բարձրանար: Իրենց վրայ տրգահատելու ենք, մենք՝ որոնց հաւատքը կ'ապրի եւ զը կարգանայ ուրիշ մակարդակի վրայ, անհամեմատ աւելի ընդարձակ, — կամքի, զղացումի մակարդակը... ճշմարիտ չէ՞:

Անթուան երկդիմի ժպտի մ'ունեցաւ: Բայց լոյսը այնքան անբաւարար էր որ Աբբան շնչը մարեց. ու ան շարունակեց եւ իր որոշումը կը թուէր հաստատել թէ ան աննպատակ կերպով չէր արտաբերած «մենք» բառը:

— Ոմանք կ'երեւակային թէ մարդ այսօր շատ զօրաւոր է, որովհետեւ կ'ուզէ հասկնալ. բայց հաւատարմ, հասկնալ է: Եւ հասկնալ՝ հաւատալ է: Կամ աւելի ճիշդ, բանք որ հասկընալ է հաւատալը չունին հասարակաց ոեւէ չափանիշ: Ոմանք, այսօր, կը մերժեն ճշմարիտ նկատել ինչ որ իրենց բանականութիւնը, անբաւարար կերպով մշակուած, կամ խաթարուած՝ միտումնաւոր դաստիարակութեամբ, չի յաջողիր բացատրելու եւ ապացուցանելու: Պարզապէս սա կայ որ անոնք բաւական առաջ չեն երթար: Կատարելապէս կարելի է Աստուած ճանչնալ ստուգութեամբ եւ զայն ապացուցանել բանականութեամբ: Արիստոտելն ի վեր, որ եղաւ, չմոռնանք, սուրբ Թովմասի ուսուցիչը, բանականութիւնը կը հաստատէ վաւերական փաստերով...

Անթուան կը թողուր որ Աբբան խօսէր ասանց միջամտելու, բայց անոր վրայ յառելով սկեպտիկ շախաչք մը:

— ...Ա՛րք կրօնական փոխո՞ւփայտութիւնը, — շարունակեց քահանան, որ կը նեղուէր իր խօսակցին լուսթիւնէն — մեզի կուտայ այս հարցերու մասին ամենէն սեղմ պատճառաբանութիւնները, ամենէն...

— Պարոն Աբբայ, — ընդհատեց վերջապէս Անթուան խնդութեամբ, — իրաւունք ունի՞ք արդեօք քսելու — կրօնական տրամաբանութիւն, կրօնական փոխո՞ւփայտութիւն:

— «Իրաւունք» ըսաւ արքայ Վէդաու չփոթահար:

— Անշուշտ: Իրապէս այդ բոլորէն ոչինչ կայ: Նոյն իսկ, ճշգրտօրէն խօսելով, կրօնական մտածում անպամ գոյութիւն չունի, քանի որ մտածել նախևառաջ կը նշանակէ կասկածել:

— Օ՛հ, օ՛հ, երիտասարդ բարեկամս, ո՛ր կ'երթանք:

— Գիտեմ որ Եկեղեցին այնքան պղտիկ կ'էտերու չուրջ շատ ալ չի նեղուիր... բայց բոլոր այն կապակցութիւնները զոր անիկա կը ֆանայ, հարկը եւ աւելի տարիններէ ի վեր, հաստատել հաւատքի եւ փիլիսոփայութեան կամ արդի գիտութեանց միջեւ, աւելի կամ պակաս չինծու եւն — ներեցէք ինձի այս բառը, — վասնիկ ինչ որ կը սնուբանէ հաւատքը, ինչ որ իր առարկան կը կազմէ, ինչ որ այնքան ուժգին կերպով կը հրապուրէ կրօնական խառնուածքները, ատիկա իրապէս այն գեբրնակաւնէ է, զոր թէ՛ փիլիսոփայութիւնը եւ թէ՛ գիտութիւնը կ'ուրանան:

Արքան երեքուկաց նստարանին վրայ. ան կը սկսէր զգալ որ խօսակցութիւնը կը դադրէր խաղ մը ըլլալէ: Իր ձայնը զգեստութեան երանդ մ'առաւ վերապէս:

— Թոյլ տուէք, սիրելի բարեկամ, թոյլ տուէք... Իո՞ւր անդիտանալ կը ձեռացնէք թէ փիլիսոփայութեան պատճառարանութեան ճամբով է որ մեր երիտասարդներէն շատերը կը հասնին այսօր հաւատքի: Իո՞ւր կը կարծէք թէ գիտութիւնը եւ փիլիսոփայութիւնը կը ժխտեն՝ զերենականը: Սխալ. գիտութիւնը զայն զանց կ'աննէ, ինչ որ նոյն բանը չէ. դալով փիլիսոփայութեան՝ այս անունին արժանի ամէն իմաստասիրութիւն...

— Օ՛հ... օ՛հ... — բրաւ Անթուան:

— ...հարկադրաբար կը յանդի գերբնականին: Բայց անցնինք: Աւելի հեռուն կ'երթամ. նոյն իսկ եթէ ձեր արդի գիտունները յաջողին փաստել թէ իրենց գիտական իսկութեան եւ Եկեղեցիի դաւանանքին միջեւ հիմնական հակամարտութիւն կայ, — ինչ որ մեր վարդապետութեան արդի վիճակին մէջ իրապէս նենդ, այլանդակ վարկած մըն է — ի՞նչ պիտի հաստատարայ որ, ձեզի կը հարցնեն:

— Ա՛հ, բարե՛... — բրաւ Անթուան-ձեռնադրու:

— Բոլորովին ոչինչ — շարունակեց Ար-

քան ջերմօրէն: Ասիկա պիտի նշանակէր պարզապէս որ մարդու իմացականութիւնը կարող չէ տակաւին համարմբելու իր ծանօթութիւնները եւ թէ ան կը քայէ կապն ի կադ — ինչ որ — աւելցուց անիկա բարեկամական ժպիտով մը — ամէն մարդու համար նոր գիւտ մը չպիտի ըլլար...

«Որոհի՛նք, Անթուան — վերսկսաւ ան — այլեւս Վոյթի՛նի ժամանակները չենք: Պէտք ունի՞մ ձեզի յիշելու որ ձեր անասունած փրկութիւններու բոլոր այսպէս ասած պատճառարանութիւնները կրօնքի վրայ շատ խաբուսիկ, շատ վաղանցուկ յաղթանակներ միայն տարած են: Կա՛մ հաւատքի միակ կէտ մը, որուն մասին Եկեղեցին անտրամաբանականօրէն համոզուած թուի ըլլալ երբեք:

— Արդարեւ ստոյգ է — ընդհատեց Անթուան խնդալով: — Եկեղեցին միշտ գիտցած է ինքզինքը հաւաքել վճճէ ենթակայ ռեւէ կէտի շուրջ: Ձեր աստուածաբանները վարպետ ելած են անհետսին մէջ՝ չինելու երեւութապէս տրամաբանական ու նրբինի փաստարկութիւններ, որ իրենց թոյլ կուտան շատ երկար չլիթթելու բանապաշտներու յարձակումներուն դէմ: Ժամանակէ մը ի վեր մանաւանդ, համաձայն եմ, այս խաղին մէջ անոնք ի յայտ կը բերեն... չլիթթեցուցի՜ր հնարամտութիւն մը: Բայց ասիկա պատրանք կուտայ անոնց միայն, որոնք առաջուց տրամադիր են պատրանքներէ խաբուելու:

— Ո՛չ, բարեկա՛մս: Համոզուեցէք, ընդհակառակը, որ Եկեղեցիի տրամաբանութիւնը միշտ վերջին բառը ունի, որովհետեւ ան այլապէս աւելի խոր է...

— ...աւելի յամառ...

— ...քան ձերինը: Եթէ շատ յաճախ մեր բանականութիւնը, երբ իր միջոցներուն միայն թողուած է, ուրիշ աղբիւնքի չի յանդիր, եթէ ոչ բառերու ճարտարապետութեան մը, ուր մեր սիրտը զոհացած չի գտներ, պատճառը այն չէ միայն որ ճշմարտութիւններու որոշ դաս մը կայ որ Կարծես կը խուսափէ ընթացիկ դատողութեան մարզէն, ոչ այլ այն որ Աստուծոյ զաղափարը կը թուի թէ կ'անցնի սովորական իմացականութեան կարեւորութիւններէն անդին, այլ պատճառը այն է մանաւանդ, որ մեր բմ-

բրոնզոդոթիւնը, ինքզինքին թողուելու պարագային, չունենար բաւական ուժ, բաւական թափանցողութիւն այս նրբիմաստ հարցերուն մէջ։ Ուրիշ խօսքով, ճշմարիտ հաւատք մը, կենդանի հաւատք մը, իրաւունք ունի պահանջելու բացատրութիւններ, որոնք կարենան լիովին դոճացնել բանականութիւնը։ Բայց մեր բանականութիւնը ինքն ալ պարտաւոր է թոյլ տալ ինքզինքին որ լուսաբանուի երկնային Շնորհին (grâce) միջոցաւ։ Այդ Շնորհն է որ կը լուսաւորէ մարդոց բրոնզոդոթիւնը։ Ճշմարիտ հաւատացեալը չի խոյանար միմիայն իր ամբողջ իմացականութեամբ փնտրելու Աստուած։ Երկիւս պարտի նաեւ ինքզինքը խոնարհաբար նուիրելու Աստուծոյ, Աստուծոյ՝ որ զայն կը փնտռէ։ Եւ երբ ան բանական մտածումով մէջնէւ Աստուած բարձրացեր է, պարտի ինքզինքը պարագայ եւ ընկալուչ ընել, պարտի ինքզինքը ընել... կորնթարթ, ընդունելու համար, ստանալու համար այն Աստուածը, որուն արժանացած է։

— Ինչ որ համարժէք է ըսելու թէ մտածումը չի բաւեր հասնելու համար ճշմարտութեան եւ ատոր համար պէտք է նաեւ այն զոր դուք կ'անուանէք երկնային Շնորհ... Ձափահանց ծանրակշիռ է այս խոստովանութիւնը, — հաստատեց Անթուան ծանր լուռութենէ մը վերջ։

Շեշտը այնպիսի էր որ քահանան անմիջապէս պոռթկաց։

— Ա՛հ, ինչքան բարեկամս, դուք զոհերն էք ձեր ժամանակին։ Դուք բանապաշտ մըն էք։ — Եւ եւ... միշտ դժուար է ըսել թէ ի՞նչ է մարդ՝ ինքը։ Կը խոստովանիմ սակայն թէ ես բաւականաչափ կը ճաշակեմ բանականութեան տուած գոհացումները։

Աբրահ թափահարեց իր երկու ձեռքերը։

— Եւ տարակոյսի հրապոյրները... Որովհետեւ վիպականութեան յետին մնացողներն են. մարդիկ քիչ մը անապարծութիւն կը քաղեն իրենց իմացական զլխի—պտոյտէն, ինքզինքնին կը չողորորթեն բարձրագոյն խոռովք մը զգալու յաւակնութեամբ...

— Ամենեւի՛ն, պարոն Աբրայ, — ընդհատեց Անթուան։ Ինծի անձնաթէ է թէ՛ այդ զլխի պտոյտը, թէ՛ այդ խոռովքը որու մասին կը խօս-

տիք։ Չկայ այնքան նուազ միպապա՛տ մը որքան ես։ Ես կ'անդիտանամ բոլորովին մտանձկութիւնը

(Այս քսած պահուն, ան նշմարեց որ այս հաւատամբը դադրած էր ճշմարիտ լոյսով)։ Ապահովաբար, ան չունէր ոեւէ կրօնական մտանձկութիւն, այն իմաստով զոր արքայ Վեպո կ'ընար հասկնայ։ Բայց երեք չորս տարի է վեր, ինքն ալ ճանչցած էր մարդուն չիսթութիւնը՝ Տիեզերքին առջեւ։)

— Թող որ, — վերսկսաւ ան, — եթէ ես հաւատք չունիմ, սխալ է ըսել թէ ես զայն կորսնցնեցած եմ. կը կարծած աւելի՛ թէ ես բռնաւ զայն ունեցած չեմ։

— Ինչպէ՛ս, ինչպէ՛ս — բրաւ Աբրահն։ Եւ այն բարեպաշտ տղան զոր դուք եղած էք, Անթուան, դուք զայն կը մոռնա՞ք։

— Բարեպաշտ։ Ոչ։ Հրէւ։ Ձանազիբ եւ Հրու։Ո՛չ աւելի։ Բնականաբար լաւ ենթարկուած էի կարգապահութեան. կրօնական պարտականութիւններս կը կատարէի իրբեւ լաւ աշա — կերտ, ան աւելնէր։

— Դուք ըստ հաճոյս կը պակսեցնէք ձեր երիտասարդական հաւատքը։

— Ո՛չ հաւատքը, այլ կրօնական դաստիարակութիւնը։ Իրարմէ շատ տարբեր են։

Անթուան ինքզինքը թող տուած էր ոչ այնքան զարմացնելու հաճոյքին որքան անկեղծ ըլլալու փափաքին համար։ Թեթեւ զրգոյթիւն մը, որ զինքը կը մղէր դուրս բռնելու, յաջորդած էր իր յոգնութեան։ Ան նետուեցաւ բարձրաձայն տեսակ մը խուզարկութեան, դասական նոր իրեն համար, իր անցեալին ընդմէջէն։

— Այո՛, դաստիարակութեան... — վերսկսաւ անիկա։ — Տեւեթ թէ իրերն ինչպէս զուգորդուած են իրարու, պարոն Աբրայ։ Ձորոտարեկանէն սկսեալ, մայրը, սպասուհին, բոլոր բարձրագոյն էակները, որոնցմէ տղայ մը կախեալ է, իրեն կը կրկնեն ամէն առիթով. «Բարին Աստուած երկիրն է. բարին Աստուած քեզ կը ճաննայ, քեզ ստեղծած է. ան քեզ կը սիրէ. բարին Աստուած քեզ կը սէսնէ, քեզ կը դատէ. բարին Աստուած քեզ պիտի պատէ կամ քեզ պիտի վարձատրէ...»։ Ուր տարեկանին, զայն կ'առաջնորդեն մեծ պատարագին,

ողջոյնին, տարուք անձերու միջեւ, որոնք կ'երկրպագին. իրենց ցոյց կը տրուի, ծագիկներուն եւ լոյսերուն միջեւ, խոսիկն եւ երաժշտութեան ամպով պարուրուած ոսկեայ բաժակը. բարին Աստուած Հոն է, սա ճերմակ նշխարքին մէջ: Տասն եւ մէկ տարեկանին, իրեն կը բացատրուի, բոժի մը բարձունքէն, հեղինակութեամբ, բացայայտութեան շեշտով, Սուրբ Երրորդութիւնը, Մարդեկութիւնը, Փրկութիւնը, Յարութիւնը, Անարատ Յղութիւնը եւ բոլոր մնացեալը... Ան մտիկ կ'ընէ, կ'ընդունի: Ինչպէ՞ս չպիտի ընդունէր: Ինչպէ՞ս պիտի կարեւոր տեմեալողոյն կասկած մը յարուցանել այն հաւատալիքներուն մասին զոր կը բաժնեն իր ծնողքը, իր գառակցիները, իր ուսուցիչները, բոլոր հաւատացեալները որոնք կը լսեն եկեղեցին: Ինչպէ՞ս պիտի վարուէր այս խորհուրդներուն առջեւ, ինք, այդքան պղտիկ, ինք՝ տիկեբեքին մէջ կորուսած, ինք՝ որ տակաւին այնքան անճարակորէն կը կիրարկէ իր փորձառութիւնը, ինք որ իր ծնունդէն ի վեր ինքզինքը չըլլապատուած կը զգայ երեւոյթներով՝ ամէնն ալ խորհրդաւոր... խորհեցէք այս մասին, պարոն Արքայ: Տղուն առջեւ, նմանապէս ամենայն ինչ անբոժնելի է: Երկիրը, այնքան տաքի՜ իր աչքին, գնդաձեւ է... անշարժ կ'երեւի, բայց կը դառնայ հոգի մը նման... Արեւը կը լեցնէ հուշտեքը... Վտեհակը ողջ ողջ դուրս կ'ելլէ հակիթիէն... Աստուած Բանն էր եւ Բանը ինքզինքը միս եւ մարմին բրաւ... ինչո՞ւ չէ... Աստուծոյ Որդին Իրկիքէն վար իջած է, ինքզինքը խաչել տուած է մեր մեղքերուն քաւութեան համար...

Գնացքը կանկ առած էր: Գիշերուան մէջ կայարանի մը անունը կ'աղաղակէին: Զամբող մը, կարծելով թէ բաժանմունքը պարապ է, բացաւ լանկարծակի դունակը եւ քրթնմիջով վերստին գոցեց: Ստուգիկ հոգի հեւք մը անցաւ գէմքերուն վրայէն:

Անթուան դարձաւ դէպի քա՛հ, նախ որուն զիմպծիւրը այլեւ չէր կրնար զանազանել, այնքա՛ն առատադէն լոյսը նուազած էր:

Աստի լուս էր: Այն ատեն Անթուան վե՛ր բրակաւ:

— Է՛ւ ուրեմն՝ տղուն առաջին այս գիւրա՛

հաւանութիւնը կրնա՞նք հաւատք անուանել: Ապահովաբար ոչ: Հաւատքը՝ այն է որ կուգայ աւելի ուշ: Հաւատքը ուրիշ արմատներ ունի: Եւ ես կրնամ ըսել թէ ես երբեք հաւատք ունեցած չեմ:

— Աւելի ճիշդ, ըսէք թէ դուք թոյլ չէ՞ տուած անոր որ ծլարձակի ձեր հոգիին՝ այնքան խնամքով պատրաստուած ձեր հոգիին մէջ, — ըսաւ Արքան ձայնով մը, որ յանկարծ թրթրաց յուզումէն: — Հաւատքը կը մշակուի, ինչպէս մարդու բոլոր ձիրքերը: Դուք ալ, այնքան ուրիշներու նման, անձնատուր եղած էք հպարտութեան, հակաճանաչութեան ոգիին, ազատօրէն խորհելու անապարձութեան, հաստատուած կարգին դէմ ըմբոստանալու հրապոյրին...

Ան անմիջապէս ինքզինքը մեղադրեց այդ սուրբ վրդովումին պատճառաւ: Ան վճռապէս որոշած էր ինքզինքը չթողուլ տարուելու կրօնական վիճաբանութեան մը:

(Ինքզինքը թեմական հովուութեան նուիրել առաջ, արքայ Վիգառ զբաղած էր երիտասարդներու ուսուցումով: Ուրիշ մը նը — լազ ան կը վախնար դարու ոգիէն: Երիտասարդութեան անդիլղութիւնը իրեն ծանօթ էր եւ հասկցած էր թէ ձախաւեր է զայն խառնաբերելը (brusquer): Այս բառերը սակայն զայն խորապէս կը վիրաւորէին: Բայց ան կը սխալէր աւելի Անթուանի շեշտին պատճառաւ. սա խաթող ձայնը, սա եռանդը, յարձակումի մէջ դրուած սա զրեթէ հեշտանքը, որոնք երիտասարդին աշխուժութեան կուտային՝ ընչ մը բռնաճիգ քաջութեան թոն մը, այս ամենուն բացարձակ անկեղծութեան մասին քահանան հակամէտ էր տարակուսելու: Իր համարումը Անթուանի հանդէպ մեծ էր. եւ այս գիտատուութեան մէջ կար յոյսը — աւելի քան յոյս մը, վստահութիւն մը — թէ Անթուան չպիտի յաբառուէր անվերջօրէն այսօրուան իր սխալներուն մէջ):

— Բայց ո՛չ, բայց ո՛չ, պարոն Արքայ — պատասխանեց Անթուան խորհրդածելէ վերջ. — Ասիկա եղած է ինքնին, առանց ռեւէ հպարտութեան, առանց ընդմիջումի կողմնակալութեան: Առանց որ այդ մասին ես խորհէի: Որքան որ կրնամ յիշել, ես սկսայ, առաջին հաղորդութեան անմիջապէս վերջը զգալ տար-

աամօրէն — չգիտեմ ինչպէս ըսել — չփոթա-
հար, մտահոգիչ բան մը այն ամենուն մէջ զոր
մեզ կը սորոշեցնէին կրօնքի մասին. տեսակ մը
մթին բան, ոչ միայն մեզի, մանուկներուն
համար — այլ մեծերուն համար, — քահանա-
ներուն իսկ համար:

Արբան չկրցաւ գրպէն ձեռքի շարժում մը:

— Օ՛հ, — վերակաւ Անթուան — ամե-
նէին չէի կասկածէր իրենց անկեղծութեան
մասին, ոչ ալ իրենց ջերմեռանդութեան, աւե-
լի ճիշդ, ջերմեռանդութեան իրենց պահանջին
մասին... Բայց անոնք իրապէս երեւոյթ ու-
նէին, իրենք իսկ, դժուարութեամբ շարժելու
այս խաւարներուն մէջ, քայլելու կոյրղիւրայն,
դառնալու անգիտակից նեղութեամբ մը այս
փակ դաւանանքներուն շուրջը: Անոնք կը հա-
ւատէին: Անոնք կը հաւատային... ինչ որ
իրենց հաւատումն էր: Անշուշտ, անոնք չէին
կատարածք այն ճշմարտութեանց մասին զոր կը
վտարանցէին: Բայց իրենց ներքին յարմար այն-
քան ինքնավստահ էր որքան իրենց հաւաս-
տումները: Եւ չէի յաջողիր այդ մասին համոզ-
ուելու... Ձեզ կը գայթակհեցնեմ... Պատճառը
այն էր որ մենք ունէինք բազդատութեան եղբ
մը. մեր աշխարհական դասախօսները: Անոնք,
կը խոստովանիմ՝ ինծի կ'երեւային շատ աւելի
հաւասարակշիւ, շատ աւելի ճարակողութեան
իրենց մասնագիտութեան մէջ: Անոնք մեզ կը
դասաւանդէին քերականութիւն, պատմութիւն,
երկրաչափութիւն, եւ կ'երեւային մեզ, անոնք,
կատարելապէս հասկցած այն բաները որոնց
մասին կը խօսէին:

— Մի մոռնա՛ք որ պէտք էր բազդատել
բազդատելի տուեալներ — բոսւ Արբան հեզ-
նօրէն:

— Բայց ես չեմ խորհած խորքին, իրենց
ուսուցումի նիւթերուն մասին, եւ միայն կ'ակ-
նարկեմ իրենց դիրքին՝ իրենց ուսուցած նիւ-
թերուն հանգիւյ: Նոյն իսկ երբ իրենց դիտու-
թիւնը տեղ մը բացը կը մտար, իրենց-մեջ —
ուռնքը ոչինչ ունէր չփոթահար. իրենց փոքա-
նումները, իրենց անգիտութիւններն իսկ կը
փոփոխէին լոյս աչքով: Ասիկա վստահութիւն
կը ներշնչէր, ասիկա չէր կրնար մեզ ծառ աւ-
թընցնել... Խաբէութեան մը յետին մտածու-

մը: Ոչ, «խաբէութիւն» չէ որ կ'ուզէի ըսել:
Սակայն եւ այնպէս, ձեզ կը վստահացնեմ, պա-
րոն Արբայ, որքան աւելի կը յատարդիմէի դէ-
պի վերին կարգերը, այնքան նուազ դպրոցին
քահանաներ ինծի կը ներշնչէին սա տեսակ մը
ապահովութիւն, զոր կը զգայի միւս դասա-
տուներուն ծառ:

— Եթէ ձեզ ուսուցանող քահանաները, —
պատասխանեց Արբան, — ճշմարիտ աստուա-
ծարաններ ըլլային, դուք իրենց չփոխէի պիտի
պահէիք բացարձակ ապահովութեան տպաւո-
րութիւն մը:

Ան իր ճեմարանի դասախօսները, իր խան-
դավառ ու ճառատուոր երիտասարդութիւնն է
որ կը յիշէր:

Բայց Անթուան կը շարունակէր.

— Խորհեցէ՛ք անգամ մը... Մանչուկը զոր
կը նեսեն, քիչ առ քիչ, դէպի ուսողութիւն-
ները, դէպի քնագիտութիւնը, դէպի տարրա-
բանութիւնը... Ան յանկարծ իր առջեւ կը
գտնէ ամբողջ Միջոցը, ուր կրնայ ընդլայնիլ...
Այն ատեն կրնօքը իրեն կը թուի աստիճանով,
անձուկ, անհորիզոն... Ան կասկածով կը վե-
րաբերուի...

Արբան իր իրանը ետ շրջեց եւ պարզեց իր
ձեռքերը:

— Անհորիզոն. կրնա՞ք լրջօրէն ըսել՝ ան-
հորիզոն:

— Պարոն Արբայ, եթէ սկսէիք ինծի հետ
փեմարանի, դուք շատ շատ պիտի կարենայիք
ինծի ազգացեացնել որ ես մեծ բան մը չեմ հա-
կրնար այս ամենին: Առաջին իսկ կ'ընդունիմ
ատիկա: Անոնք հարցեր են, որոնց մասին
քնաւ չեմ խորհիր. թերեւ երբեք այդ ուղղու-
թեամբ այնքան չէի մտածած, որքան այս երե-
կոյ: Կը տեսնէք որ ինքզինքս իրրեւ զորաւոր
գլուխ չեմ ցուցադրեր: Հետամուտ եմ լոկ
ձեզի բացատրելու թէ ինչպէս իմ կաթոլիկ
դատարարակութիւնս շարգիւնց զիս հասնելու
հոն ուր եմ այժմ, կատարեալ անհաւատու-
թեան:

— Ձեր սիմիվա՛ր դիս չի սարսափեցնէր, սի-
րելի բարեկամս, — բոսւ Արբան, քիչ մը սաստ-
կացնելով իր թաքեմտութիւնը: — Ես ձեզ լա-

ւադոյն կը հաւատամ քան ինչ որ դուք իսկ ձեզ չէք կարծեր : Շարունակեցէք, ես ձեզ մտիկ կ'ընեմ :

— Լա՛ւ ուրեմն, իրականին մէջ, ես կը շարունակեի, ես շարունակեի շատ երկար ատեն կատարել իրօնական պարտականութիւններս, ինչպէս ուրիշները : Անտարբերութեամբ մը, զոր ինքզինքիս չէի խոստովանիր... քարեկերթ անտարբերութեամբ մը : Նոյնիսկ աւելի ուշ, երբեք չլքուեցայ քննական ճիգի մը, վերաքննութեան մը. թերեւս անոր համար որ խորքին մէջ բաւականաչափ կարեւորութիւն չէի ընծայեր այդ ամենուն... Այսպէս, շատ հեռու էի մտադրին վիճակէն իմ մէկ ընկերոջս, որ Արուստիցի եւ Արհեստից մասնագիտութեան կը պատրաստուէր եւ որ ինձ կը դերէր, տարակոյսի տալէ նապէ մը վերջ. «Ես քննական աչքէ մը անցուցի համադրութիւնը : Բարեկամս, մի վստահեր ատոր, չափազանց մեծ համար կը պահպնէ որպէսդ անիկա կանգուն մնայ...» Ես, այդ շըրջանին, բժշկութեան նոր կը ստանայի. խըզումը — կամ աւելի ճիշդ անկատումը — արդէն սկսած էր. ես չպատահեի մինչեւ P.C.N. ի* կէս-գիտական ուսումները, վճնելու համար որ կարելի չէ հաւատալ առանց պացոյցի...

— Առանց պացոյցի՞ր... —

— ... Եւ թէ հարկ է հրաժարիլ կայուն ճշմարտութեան դադարիարէն, որովհետեւ ոչինչ կարելի է ստոյգ նկատել, վերջ է վերջոյ, որքան ատեն որ հակառակն ալ իր փաստը ունի... Այո՛, կը շարունակեմ ձեզ դալթակիզեցնել : Բայց, թող ձեզի անհամոյ յիշուի, եթէ ըսեմ, պարոն Աբրայ, որ ես քնական, քնազգական անհաւատութեան (եթէ կ'ուզէք հրէշային) մէկ պարագան եմ : Այս իրողութիւն մըն է. միշտ քաջադող, բաւական լաւ հաւասարակշռուած, խառնուածքով դործօն, ես միշտ հիանալիօրէն զանց առած եմ խորհրդաւորօք, միտուիք — կանո՞ կեանքիս մէջ : Ոչինչ այն ամենէն զոր դիտեմ, ոչինչ այն ամենէն զոր կը դիտեմ, ինծի չի թրչատրեր հաւատարմութիւնս որ մանկութեանս Աստուածը գոյութիւն ունի, եւ մինչեւ ցարդ

*)P.C.N. կը կոչուին բժշկական ուսման առաջին երեք տարիները, ուր կ'աւանդուին մասնաւորաբար physique, chimie, histoire naturelle.

Մն՞ք. Թարգմ.

եւ շատ լաւ յարմարած եմ այս բացակայութեան : Իմ անաստուածութիւնս կազմուած է իմ մտքիս հետ միեւնոյն ատեն : Ես ոչինչ ունեցած եմ զոր հարկադրուէի խոտել եւ ուրանալ : Մահաւանդ մի՛ տարուիք երեւակայելու որ եզրլլամ մէկը այն ընչազդրուած հաւատացեալներէն որոնք կը շարունակեն Աստուած կանչել իրենց սրտին մէջ եւ յուսահատօրէն բաղուին կը պարզեն ղէպի՛ այն երկինքը զոր քննեք պարագայ դատած են : Ես տիպար մըն եմ որ ամենեւին բազուկները չի պարզեն : Առանց նախախնամութեան աշխարհ մը ոչինչ ունի որ դիւ խրաչեցնէ : Ես հոն կը շնչեմ չափազանց հանգըստաւէտ կերպով :

Աբրան երեքցուք ձեռքերը իր առին, ուղեւորվ ըսել թէ չի հաւատար այդ խօսքերուն :

— Զափաղա՛նք հանգստաւէտ կերպով, — պնդեց Անթուան. — Եւ ահաւասիկ. առնուաղն տասնեւհինգ տարի է որ այս կը տեւէ...

Ան կը սպասէ որ քահանային վերջովմը երեւան ելլէ անմիջապէս : Բայց Աբրան լուռ էր եւ դուրսը կ'երեքցնէր մեղմօրէն :

— Ասիկա զուտ նիւթապաշտ վարդապետութիւն մըն է, խեղճ բարեկամս, — ըսաւ վերջապէս : — Տակաւին այդ կէտի՛ն վրայ պիտի ըլլայիք ուրեմն : Ձեզ մտիկ ընելով, կը հասկցուի որ դուք միայն ձեր մարմինին կը հաւատաք : Որպէս թէ դուք հաւատայիք լոկ ձեր իսկ կէսին, — եւ ի՛նչ տեսակ կէսին : Բարեբաղդաբար այս ամէնը կ'անցնի երեւու թապէս, կամ ըսենք՝ լոկ մականբասային կերպով : Դուք կ'անդիտանաք դուք իսկ ձեր իսկական միջոցները եւ նաեւ այն թաքուն ուժերը ձեր ձեր զբիտառիկ պատկերասրահութիւնը թողած է ձեր մէջ : Այդ ուժը դուք կ'ուրանաք. բայց ան է որ ձեզ կը վարէ, խեղճ բարեկամս :

— Ի՞նչ պատասխանել ձեզի : Ձեզի կը պնդեմ, ես, որ ոչինչ կը պարտիմ կրօնքին : Իմ իմացականութիւնս, իմ կամքս, իմ նկարագրիս դարձացեր են անկէ դուրս : Կրնամ նոյն իսկ ըսել՝ ընդդէմ անոր : Եւ նոյնքան ինքզինքս. անշատուած կը զգամ կաթոլիկ դիցաբանութեանէն, որքան հեթանոս դիցաբանութիւնէն : Կրօնք եւ նախապաշարում, ամենը մէկ է ինծի համար... Ո՛չ, առանց կողմնակալութեան, իմ

քրիստոնէական դաստիարակութեան իմ մէջ թողած մնացորդը հաւասար է գերութի:

— Կո՛յր, բացազանչեց Լկրան, յանկարծակի վեր բարձրացնելով բազուկը: — Դուք չէ՞ք տեսներ ուրեմն, որ ձեր ամբողջ առօրեայ կեանքը, շինուած՝ աշխատանքով, պարտաճանաչութեամբ, մերձաւորի հանդէպ ոնձնուիրութեամբ, կտրուկ հերքում մըն է ձեր նեթապաշտութեան: Ո՛չ մէկ կեանք աւելի կրնայ ենթադրել տալ Աստուծոյ գոյութիւնը... Ոչ որ ձեզմէ աւելի ունի կատարելիք: Կոչումի մը զգացումը: Ոչ որ ձեզմէ աւելի ունի իր պատասխանատւութեան զգայութիւնը այս աշխարհի մէջ: Լաւ ուրեմն: Ասիկա լուրեանքն ընդունիլ չէ՞ աստուածային յանձնառութիւնը: Որո՞ւ հանդէպ ուրեմն պատասխանատու պիտի ըլլայիք, եթէ ոչ Աստուծոյ հանդէպ:

Անթուան անմիջապէս չպատասխանեց, և Աքրան կրցաւ վայրկեան մը այնպէս կարծել թէ ճիշդ տեղին զարկած էր: Իրականին մէջ, թէպէտեւ քահանային փաստը իրեն պատրախց կը թուէր և անկապակից իր գոյութեան ճշմարիտ ուղղութեան հետ, այսու հանդերձ Անթուան պարտաւորուեցաւ անզամ մը եւս համաձայն ըլլալ ինքն իր մէջ, որ իրապէս, անբացատրելի անհաշտութիւն մը կար իր բարոյական հաստքի պակասին և իր կեանքին մէջ գրած ծայրայեղ բարեխղճութեան միջեւ: Միշտ այդ հարցումը, որուն երբեք չէր կրցած գտնել գոհացուցիչ պատասխան մը. Յանուն ինչի՞ր... —

— Պա՛հ... — մրմնջեց ան վերջապէս:

— Այս խզմատա՛նքը: Մթերանոց, մեզմէ իւրաքանչիւրին մէջ ձգուած՝ տանեմէնք զարուքրիստոնէութեան կողմէ: Թերեւս քիչ առաջ շատ անպարտած եղայ գերօ հաշուելով իմ դաստիարակութիւնս, ... աւելի ճիշդ իմ ժառանգականութեանդ արդիւնտարաբար...

— Ո՛չ, բարեկամս, ձեր մէջ դոնուող այդ վերապտումը, այն նուիրական թթիւութիւնը, որուն կ'ակնարկէի: Օր մը, այդ խորիքից պիտի վերսկսի զործել. անիկա պիտի բարձրացնէ, պիտի ուռցնէ ամբողջ խորքը: Եւ այդ օրը, ձեր բարոյական կեանքը, որ ինքնին իր ճամբան կը հետապնդէ գէշ կամ ազգի և հակառակ ձեզի, պիտի վերադառնէ իր առանցքը, իր ճշմարիտ ե-

մաստը: Մարդ չի հասկնար Աստուած որքան ատեն որ զայն կը վանէ և ևս չոյնիսկ որքան ատեն որ զայն կը փնտռէ... Պիտի տեսնէք, օր մը, առանց ատիկա ուղած ըլլալու, դուք պիտի նշլմարէք որ արդէն իսկ նստահանդիստ մտած էք: Եւ այդ օրը, պիտի գիտնաք վերջապէս որ կը բաւէ հաւատալ Աստուծոյ որպէս զի ամենայն ինչ ներդաշնակուի:

— Բայց ատիկա, Հիմալուց իսկ կ'ընդունիմ, — ըսաւ Անթուան խնդալով: — Թող որ եւ գիտեմ թէ մեր պահանջները շատ յաճարի իրենք իսկ կը ստեղծեն իրենց զարմանները: Եւ կամովին համաձայն եմ ձեզի թէ, մարդոց մեծամասնութեան մօտ, հաւատալու պահանջը այնքան զօրաւոր, բնազդական է, որ անոնք ընաւ ալ չեն հետաքրքրուիր դիտնալու թէ ինչ որ կը հաւատան արժանի՞ է արդեօք հաւատացուելու. անոնք իբրեւ ճշմարտութիւն կը մկրտեն այն ամէնը՝ ղէպի ուր կը նետէ 'գիրենք իրենց հաւատարկ պապակը... Առկից զատ, — ըսաւ ան, մեկուսի խօսողի մը թոնով, — ոչ որ պիտի խլէ ինձմէ այն գաղափարը թէ խնայցի կաթոլիկներու մեծամասնութիւնը, և մասնաւորաբար զարգացած քահանաներէն շատերը, աւելի կամ պակաս զրապաշտ են առանց այդ բանը գիտնալու: Եթէ դաւանանքները անընդունելի կը մնայ արդի մշակոյթով թրծւած միտքերու համար: Միայն թէ, հաւատացեալները կը կառչին իրենց աւատքին, և զայն չսարսեղու. նպատակով՝ կը զոռւանան շատ խորհելի, և կը հակին աւելի կոծքի զլացական կողմին, բարոյական կողմին... բայց, ներդուլութիւն, ատիկա փակղիժ մըն էր պարզապէս: Կ'ուզէի ըսել միայն թէ հաւատալու պահանջը, որքան ալ ընդհանրական ըլլայ, բաւարար արդարացում մը չէ քրիստոնէական կրօնքին, որ ընդորովին թոնորուած է մթութիւններով և հնամենի առասպելներով...

— Անհրաժեշտ չէ պատճառաբանել զԱստուած, երբ մարդ կայն կը զգայ, — յայտարարեց քահանան. և առաջին անգամ ըլլալով՝ իր թոնը վճռական էր:

Յետոյ, անմիջապէս, հակելով բարեկամական շարժութեանով մը.

— Ինչ որ անըմբռնելի է, այն է որ դուք,

Անթուան Թրեյո, դո՛ւք էք որ կը խօսի՜ք այսպէս: Մեր քրիստոնէայ ընտանիքներէն շատերուն մէջ, ափսո՛ս, տղաքը կը տեսնեն իրենց ծնողքը ապրիլ եւ իւրաքանչիւր օրուան կեանքը վարել դիւթէ այնպէս, որպէս թէ այն Աստուածը որ իրենց կը սորվեցնեն գոյութիւն չունենար: Բայց դո՛ւք: Դո՛ւք որ ձեր մատաղ մանկութենէն կրցած էք հաստատել ամէն մէկ վարկեան Աստուծոյ ներկայութիւնը ձեր ընտանեկան յարկին մէջ, որ տեսած էք ձեր տա՛րարախօտ հօր ամէն մէկ արարքին անկից ներշնչուած ըլլալը...

Լուսիթին մը տիբեց: Անթուան սեւեռաբիր կը նայէր Աբբային, որպէս թէ ինքզինքը կը զսպէր պատասխանել:

— Այր՛, բաւ, չըթնե՛րը սեղմած: — Աբբայրեւ: Ես միշտ Աստուած տեսած եմ իմ հօրս ընդմէջէն: — (Իր դէրժը, իր շշուղ կը լրացնէին իր մտածումը): — Բայց այսօր չէ օրը այդ մասին ընդլայնուելու, — աւելցուց, կարճ կապելու համար: Եւ իր ճակատը դրաւ ապակիին:

— Ահաւասիկ Քրէյլ, — բաւ:

Գնացքը դանդաղեցաւ, կանգ առաւ: Առաստաղին լոյսը փայլեցաւ աւելի վառ: Անթուան եզգմով ձեռտար մը միմամբոց հփս Դոմէթոփոփ մօտ, որուն ներկայութիւնը կարենար ընդհատել խօսակցութիւնը: Բայց կայարանը ամայի կը թուէր:

Գնացքը կրկին շարժակեցաւ:

Աբբան մեղմօրէն վեր բարձրացուց ցուցամատը.

— Համբերութիւն... Օր մը դուք այս ամէնը ուրիշ կերպ պիտի տեսնէք, բարեկամս: Անթուան չկրցաւ զսպել գրգռուածութեան շարժումը.

— Ատիկա մտէ՛ հանեցէք, պարոն Աբբայ: Եթէ երբեք օր մը փիլիսոփայական հարցերը իմ աչքիս կենսական կարեւորութիւն մը ստանան, ատիկա ամէն պարագայի տակ չպիտի ըլլայ կրօնական իմաստասիրութեան ձեռքն մէջ: Երկու բան, առեւտաղն, դիւ պիտի արգելին միշտ հակելու դէպի այդ կողմը. նախ, ես անկարող եմ զգալու մեղքի սարսափը. եւ յետոյ չպիտի կրնամ ընդունիլ նախանշամութեան մը դադա՛փարը: Ինչ որ կաթոլիկները մեղք կ'անուանեն,

իրապէս ինծի համար այն է, որուն վրայ, ես, ամենէն աւելի հիացած եմ միշտ. մեղք կոչածնիս, այն ամէնն է որ իմ իմ աչքիս կը ներկայանայ կենդանի եւ ուժեղ, բնազդական, հրաշանդիչ: այդ է որ թոյլ կուտայ իրերը չօշարիլ, յառաջանալ: Մարդկութեան ոչ մէկ յառաջդիմութիւնը կարելի չպիտի ըլլար, եթէ մարդը, հլու հնազանդ, միշտ մերժէր մեղքը փորձել... Գալով նախանշամութեան վար — կածին, եթէ կայ զազափար մը որ կը պարտադրուի ինծի, վճռականօրէն, այդ ալ տիեզերական անտարբերութեան զազափարն է:

Աբբան ցատեց տեղէն.

— Ի՛նչ տղայաբանութիւններ: Բայց ձեր դիտութիւնն անգամ, ուղէ կամ չուղէ, ուրիշ բան կ'ընէ՞ եթէ ոչ հաստատել դերագոյն կարգուսարքը, որ կը տիրապետէ երեւոյթներուն: (Դիտմամբ կը խուսափիմ աւելի ճշգրիտ բացատրութենէն — Աստուածային Յատակագիծը...) բայց ինչ՞զ՞ բարեկամս, եթէ մարդ ինքզինքին թոյլ տար ուրանալ այդ բարձրագոյն Իմացականութիւնը, որուն կնիքը կը կրէ ամէն ինչ հոս վարը, եթէ — կ'ըսեմ — մարդ մերժէր ընդունիլ թէ ամենայն ինչ ընութեան մէջ նպատակ մ'ունի, թէ ամենայն ինչ ստեղծուած է ներդաշնակութեան մը նկատմով, մարդ այլեւս չպիտի կարենար ոչինչ հասկնալ ոչ մէկ բանի մասին:

— Լա՛ւ ուրեմն, թող այդպէս ըլլայ: Տիեզերքը մեղի անիմանալի է: Կ'ընդունիմ ասիկա իբրեւ իրողութիւն մը:

— Այդ անիմանալին, բարեկամս, Աստուած իսկ է:

— Ոչ ինծի համար: Ես տակաւին փորձեւած չեմ «Աստուած» անուանելու ինչ որ չեմ հասկնար... Ամենէն սրտառուչը սա է որ ամէն հաստատեցանքը որ այդպէս կ'ընեն, ամի՛ջապէս կ'իբեւակային թէ յստակ կը տեսնեն... Թող որ իրաւունք ունին հասկնալու ետեւէն շատ ալ հետաժող ըլլալու. որովհետեւ, ինչ որ կ'ընեն շարժանքի տիեզերական առեղծուածէն — որքան ալ քիչ ըլլայ այդ — բնաւ ալ հաշտելի չէ այն բացատրութիւններուն հետ, զոր քրիստոնէութիւնը կը յաւակնի տալ այդ մասին:

— Իսկապէ՞ս...

— Աստղաբաշխութիւնը, զոր օրինակ...
Ան ժպտեցաւ եւ քանի մը երկվայրկեան
դադրեցաւ խօսելէ:

Արբան դալն կը դիտէր, պատրաստ՝ ինք-
նապաշտպանութեան:

— Աստղաբաշխութիւնը:

— Օ՛հ, «աստղաբաշխութիւն» կ'ըսեմ... —
վրայ բերաւ Անթուան յուլօրէն: — Ապահով-
ուեցէ՛ք, պարոն Արբայ, անոր առաջին քառն իսկ
չեմ դիտեր եւ անկարող եմ հոնկէ քաղելու լուրջ
ապագոյցներ: Բայց աստղաբաշխութիւնը կապ-
ուած եղած է իմ անհնաւատութեան առաջին
արտաբայութիւններէն մէկուն: Թո՛ղ ասե՛ք
պատմել ձեզի դալն: Դեռ աղեկ մըն էի: Դըպ-
րոցի մէջն էր, իմ երրորդ, թերեւս ալ երկրորդ
կարգին ընթացքին... ինչքի՞նք կը վերատես-
նեմ լիբիկուան սերտողութեան վախճանին, առ-
նի մը նախընթաց օրը, Մնուկ, Ջատիկ եւ կամ
Հոգեպալուստ: Արձակուրդի պիտի մեկնէինք:
Կատարելիք պարտականութիւն չկար: Չեմ
գիտեր գիտութիւն ժողովրդականացնող ո՞ր
հանդէպ ինկած էր ձեռքս եւ ժամս անցուցած
էի հարգարժի երկար յօդուած մը մօլորակնե-
րու մասին: Տակաւին կը տեսնեմ պատկերները:
Թերեւս իմ առաջին պոռոյտս էր գէպի աստե-
ղային աշխարհը: Ուռուկուած էի: Կր փորձէի
երեւակայել թէ ինչ կրնայ ըլլալ մօլորակ մը
ինչպէս Հրատը, Երեւակը կամ սա տարօրինակ
Լուսնթաղը, երկրէս հազար անգամ աւելի խո-
շոր եւ որ, եթէ չեմ սխալի, զուգահեռ եւ ծո-
րուն հոսանքներու շարժող կուտակում մըն է:
Այս ամէնը եռուզեռու մտտեմ չէր երեւակայու-
թիւնս: Հասած էի այդ պահուն, իմ բարդ գի-
տութեանս բարձունքէն տիրապետելու սա թըլ-
ուռու արեգակնային աշխարհը, մեր սեփական
տեղերը, որուն մասնիկներէն էին մեր Եր-
կիրը եւ սա փթիխարի Լուսնթաղն անգամ, եւ
որուն մէջ, այդ շրջանին, համրած էին արդէն
հազարաւոր եւ հազարաւոր տարանջատ աստ-
ղեր: Կ'երեսակայէի, առանց ճիշդի, սա արեգակ-
նային խմբակը, իր կարգին կորուսած փոշիի
մը նման, անչափելի Անհունին մէջ, ուր կը
միատախին հազարաւոր ուրիշ Արեւներ, հազա-
րաւոր ուրիշ Տիեզերքներ, հազար անգամ աւելի
կարեւոր քան մերիներ... Ընդունեցէ՛ք թէ՛ տյս
ամէնը քիչ մը դուռն կորսնցնելիք բան մըն է...

Ուրեմն երկու ժամ ապրած էի այսպէս Գոգ-
մօսին մէջ, միջմոլորակային Տարածութեան
մէջ. եւ յանկարծ, զանգակի հարուած մը: Աք-
բան կը մտնէ ներս: Ան կը բարձրանայ բեմ,
հակելին տեղը եւ կը սկսի իր փոքր մաղթանքը,
ինչպէս ամէն իրիկուն: Դպրոցը, օրը կը վեր-
ջանար միշտ կարճ կրօնական ինքնմփոփու-
մով:

«Այն ատեն իմ մէջ տեղի ունեցաւ բան մը:
Տղայական է ինչ որ ձեզի կը պատմեմ եւ գի-
տեմ որ այս ամէնը չի կրնար ունենալ ոչ մէկ...
փիլիսոփայական արժէք: Բայց ինչ որ զգացի
այդ պահուն, չափազանց ուշագրաւ եղած ըլ-
լաւու էր, քանի որ այդ մասին քառան փառ
յիշողութիւն մը պահած եմ: Ի՞նչ նիւթի մասին
կը խօսէր մեզի Արբան այդ իրիկուն: Բնաւ չեմ
գիտեր: Ան մեզ չալայելու էր, բայտ սովորու-
թեան, բարեպաշտութեան քանի մը պորձնա-
կան խորհուրդներ: Միայն գիտեմ որ ես գալիս
կ'ունկնդրէի ապահաւորելն ի, առաջին անգամ
ըլլալով թերեւս, նեղքին ընդվզումի ղրացու-
մով մը: Անտառակոյտ, այդ շրջանին, առանց
մեծ ժժճատութեան պիտի կրնայի ընդունիլ
բայտ Սփինոզայի Աստուծոյ մը գաղափարը,
կամ յղացումը տիեզերական Սկզբունքի մը,
որ պիտի ըլլար զուգրոնական կազմակերպու-
թիւնը Տիեզերքի բոլոր Ուժերուն: Բայց յան-
կարծ այնպիսի՞ փիւ մը բացուած էր մնլ միտ-
միտ Արբայի բարի Աստուծոյն եւ այն աստղա-
բաշխական հեռանկարներուն միջեւ, որոնց ընդ-
մէջէն քիչ առաջ մտածումս թեւ առած ու փա-
խած էր: Ինչպէ՞ս կարելի էր ինծի, այդքան
բարձրէն, այդքան հեռունէն զայն վերջ, ընդու-
նիլ սա փոքրիկ, անձնական Աստուածը...

Արբան բռնահիւղ խնդրեց մ'ունեցաւ եւ ը-
րաւ շարժուեմ. մը, որ կը թուէր ետ մղել ձեռ-
քով եւ մերժել այդքան աղայամիտ դատողու-
թիւն մը: Ի՞նչ էր ուրեմն մտածումը, հօդին՝
Անթուանի աչքին: Մէկ ո եւ է թըրթոցում:
Ամենադոյցն մտածումը սակայն, ինքն արուն-
ձին, աւելի կարեւոր չէ՞՝ քան Տիեզերքի ում-
քողջ շարժումը, քանի որ կրնայ դալն յղանայ,
մտապատկերել... Բայց վիճարանութիւնը շատ
հեռունքի պիտի տանէր դիւրը: Ան բաւականա-
ցաւ մըմշկելով:

— ...Այդ պատիկ, անձնական Աստուածը

որ նետած է աստղերը Միջոցին մէջ... եւ որ կը շահագործուի հողիներով ճիշդ ու ճիշդ իրենց արժանիքին, իրենց արժանաւորութեան չափին համաձայն:

— Այդ պղտիկ, անձնական Աստուածը, — վերականգնեց Անթուան Վալտըրը, — որ աչքը յառած է մեզմէ իւրաքանչիւրին վրայ եւ որ կը հետեւի խնդրադատիչ Հոգածութեամբ մեր հիւլէի խղճատանքին ամենադոյզն ճոճումներուն... Սա բարի «Յիսուսը», Երկնքէն վար իջաւ, որ պէտքի ներուին մեր յանձնաճիւղը, եւ իշուկի մը վրայ մտաւ Երուսաղէմ, եւ բարձրացաւ երկինք, իր հօրը աջ կողմը, ուր եւ մենք կրնանք երթալ անդադար խորհուրդներ հարցնել իրեն մեր աղօթքներով... Ո՛չ, արդարեւ... Ռամկական սա պատկերազարդութիւնը... Ես չեմ կրնար կլլել դայն...

Հասկցէ՛ք զիս, պարոն Արքայ: Ես հետամտաւ չեմ ձեզ վերաւերելու դիրքին եւ յոռեճաշակ հեղեարանութենէն: Այդ շրջանէն ի վեր, կը խնդրեմ ձեզ ինծի հաստալ, անհաւատութեան շատ աւելի լուրջ դրդապատճառներու հանդիպած եմ: Բայց տակաւին այսօր իսկ, չեմ յաջողիր բնութեւնը թէ կարելի է հեթո՛ղել ամենափոքր հոգեբանական կապակցութիւն մը, հարց-պատասխանի ամենաողջտիկ փոխանակութիւն մը, մեզմէ մէկուն, — ամենաչնչին արկած՝ տիեզերական կեանքի, (նոյնիսկ Երկրին՝ փոշիներու մէջ այս փոշիին), եւ սա մեծ Ամբողջութեան, սա տիեզերական Սկզբունքին միջեւ: Ինչպէ՞ս անոր վերադրել մարդու յատուկ զգայնութիւն մը, հայրական գուրդուրանք մը, կարեկցութիւն մը: Ինչպէ՞ս լուրջ նկատել օժումներու, օրհնութիւններու աղօթութիւնը, համբի՛քը, — ալ ի՞նչ գիտեամ, — վճարովի պատարագը՝ մատուցուած մի ոմն այսինչի նպատակին, ի նպատակ հոգիի մը, որ առժամապէս թողարանի է Քաւարանը: Հասկնա՛նք: Իրապէս ոչ մէկ էական տարբերութիւն կայ կաթոլիկ կրօնքի արարողութեանց եւ հաւատալիքներուն եւ նոյնիսկ մէկ ոեւէ նախնական կրօնքի հեթանոս զոհարարութեանց: Եւ այն պարզեանքներուն միջեւ զոր վայրենիները կը գետնիք իրենց կուռքերուն առջեւ:

Արքան քիչ մնաց պիտի պատասխանէր թէ

արդարեւ բնական կրօնք մը գոյութիւն ունի, հասարակաց բոլոր մարդոց եւ թէ այս էր արդարեւ հաւատքի տարբը, բայց կրկին ինքզինքը զսպեց: Մխրճուած իր անկիւնը, բազուկները՝ խաչածեւ, մատերուն ծայրը թաղած իր թեւեղներուն մէջ, միանգամայն համբարատար, համակերպող եւ քիչ մ'ալ հեղեանական դիրքով մը, ան կը թուէր թէ կը սպասէր այս ճառախօսութեան վախճանին:

Ճամբորդութիւնը արդէն կը մօտենար հանգրուանին: Կառքը կը տարուբերէր փարիզեան արուարձանի ուղեգարձերէն: Ազակիներու գոլորշիին ընդմէջէն, բազմաթիւ լոյսեր կը պսպղային գիշերուան մէջ:

Անթուան, որ տակաւին բանեղ մ'ունէր աւելցնելիք, անպարեք.

— Ատկից զատ, պարոն Արքայ, սխալ չհասկնա՞ք որոշ բացատրութիւններ, զոր ես գործածեցի: Եւ կ'ուզեմ բացսփրտ ըլլալ մինչեւ ծայրը: Ձեզի խօսեցայ կարգուսարգի, տիեզերական Սկզբունքի մասին: Ասիկա հաւատքի խոստովանութիւն մը չէ: Իրապէս, ինչի կը թուի թէ նոյնքան շարժառիթներ կրնայինք ունենալ հասկածներու կարգուսարգի մը մասին, որքան հաւատարու ատոր: Այն կէտէն, ուր դրուած կը դանուի, մարդկային անասունը կը հաստատէ շղթայալքեր ուժերու ընդարձակ խառնակոյտ մը: Բայց արդեօք այդ ուժերը իրենցմէ դուրս եւ իրենցմէ անջատ ընդհանուր օրէնքի մը կը հնազանդուին: Եւ կամ կը հնազանդուին — ինչպէ՞ս ըսեմ — ներքին, իւրաքանչիւր հիւլէի ինքնաշարժութիւն օրէնքներու, որ զանոնք կը հարկադրէ իրադրո՞նքներու տեսակ մը «առձեռնական» ճակատադէպ, օրէնքներու՝ որ չպիտի տրեւապետէին այս ուժերուն դրսէն, այլ որ պիտի շփոթէին անոնց հետ, որ կերպով մը պիտի կենդանացնէին զանոնք պարզապէս: Եւ յետոյ որոշ չափով անյարակից չէ՞ միթէ երեւոյթներուն խաղը: Պիտի ընդունէի արդարեւ, որ պատճառները կը ծնին անվերջանալիօրէն մէկը միւսէն, իւրաքանչիւր պատճառ ըլլալով արդիւնքը ուրիշ պատճառի մը, եւ իւրաքանչիւր արդիւնք՝ պատճառը ուրիշ արդիւնքներուն: Ինչո՞ւ սակայն ամէն գնով գերազոյն կարգուսարգ մը երեւակայել ճշգրտել: Մեր տրամաբանող ուղեղին փորձուելու

տկարութիւնը: Ինչո՞ւ գտնել ուզել անպարման ընդհանրական ուղղութիւն մը՝ բոլոր այս շարժումներուն մէջ, որոնք մէկը միւսին վրայ կ'ոտտոտտեն անվերջօրէն: Շատ յաճախ ըսած եմ ինքզինքս, իւրովի թէ՛ ամէն ինչ տեղի կ'ունենայ յիշակէս, որպէս թէ ոչինչ կ'առաջնորդէ ոչինչի, որպէս թէ ոչ մէկ բան իմաստ մ'ունի...

— Աս խօսքէն վերջ — եղբակացուց Աբրահան սառն ժպտով մը, — զժուար թէ կարելի ըլլայ դեռ աւելի ցած ինչեւ... — Ան ոտքի ելաւ իր վերարկուն կոճկելու:

— Ձեզմէ ներողութիւն կը խնդրեմ այս ամէնը ձեզի ըսելուս համար, պարոն Աբրայ, — ըսաւ Անթուան, ցաւի անկեղծ թրկնջով մը: — Այս կարգի խօսակցութիւն մը չի կրնար երբեք յանդիմանի մը, եթէ ոչ վիրաւորելու: Ձեմ գիտեր ի՞նչ էր որ զիս խթանեց այսօր...

Անոնք ոտքի էին, մէկը միւսին մօտ: Աբրահան տխրօրէն նայեցաւ երիտասարդին:

— Դուք ինծի ազատօրէն արտայայտուեցաք, ինչպէս բարեկամի մը: Առնուաքն այս կէտի մասին չնորհակալ եմ ձեզի:

Կարծէք կը վարանէր ուրիշ բան մ'ալ ըսելու: Բայց զնաջը կանգ կ'առնէր արդէն քարափին մօտ:

— Ձեզ կառօքով տանի՞մ ձեր տունը, պարոն Աբրայ — առաջարկեց Անթուան ուրիշ թոնի մը վրայ:

— Հաճոյքով, հաճոյքով...

Թափսիին մէջ, Անթուան, մտահոգ, արդէն զբաւուած զինքը սպառող բարդ կեանքէն, չխօսեցաւ քնաւ: Եւ իր ընկերակիցը, ան ալ լուռ, կը թուէր խորհրդածել: Բայց երբ Մէնը անցան, Աբրահան հակեցաւ դէպի Անթուանը:

— Ի՞նչ է... ձեր տարիքը: Երեսո՞ւն:

— Շուտով երեսուն երկու:

— Տակաւին երիտասարդ էք... Պիտի տեսնէք: Զեղմէ առաջ ուրիշներ ալ վերջի ի վերջոյ հասկանա: Ձեր ալ կարգը պիտի գայ: Կեանքի մէջ ժամեր կան, ուր մարդ չի կրնար զանց առնել Աստուած: Անոնցմէ հատ մը կայ, ամենէն սարսափելին վերջինը... — Ան Պ. Թիպոյի մահուան ակնարկելու վրայ էր, բայց հող ալ ինքզինքը բռնեց:

— Վերջին ժամը... — վերսկսաւ: — Այդ մասին խորհած էք: Կը մտածե՞ս թէ ի՞նչ կ'ըր-

նայ ըլլալ հասնիլ յաւիտենականութեան ափը, առանց Հաւատալու Աստուծոյ, առանց նշմարելու, միւս ափին վրայ, այն ամենակարող եւ ղթառառ հայրը, որ մեզ կը պարգէ իր բա — զուկները... մեռնի՛ր ցամաք, կատարեալ խաւարի մէջ, առանց յոյսի ամենաչնչին շողի մը...

— Օ՛հ, բայց այո՛, պարոն Աբրայ, ես ատիկա գիտեմ ձեզի նման, — ըսաւ Անթուան աշխոյժով: (Ինչն ալ կը խորհէր հօր մահ — ուան մասին) — Իմ արհեստս *), — վերսկսաւ կարճ տատամտումէ ար վերջ, — իմ արհեստս, ինչպէս ձերինը, կը պարտադրէ երբեմն ներկայ ըլլալ եւ սիրտ տալ մահամեծնելու: Թերեւս ես նոյն իսկ աւելի շատ անհաւատեցու մեռնիլը տեսած եմ քան թէ դուք, եւ ես այնքան արտակնշեք յիշատակներ ունիմ, որ եթէ կարենայի իմ այդ հիւանդներուս, վերջին պահուն, հաւատքի մը ներարկում մը ընել... Ես ոչ մէկ խորհրդապաշտութիւն չունիմ, ոչ նոյն իսկ ստոյգիկեան մահուան մը խորհրդապաշտութիւնը: Իմ մասին, առանց խզուելու կը փափաքեմ այդ գերազոյն պահուն մատչելի ըլլալ ամենամիխթարիչ ապահովու — թիւններու: Եւ ես նոյնքան կը վախճամ անյոյս վախճանէ մը որքան անմորֆիկ հոգեվարքէ...

Ան զգաց Աբրայի ձեռքին դրուիլը, զողորդազին, իրենի վրայ: Անտարակոյս քահանան կը ջանար նկատել այս խոստովանութիւնը, զոր չէր յուսար բնաւ, իբրեւ բարեգուշակ նշան մը:

— Այո՛, այո՛, — վերսկսաւ, սեղմելով Անթուանի բազուկը ետանդով մը, ուր դրեթէ երաստադիտութիւն կար: — Լա՛ւ ուրեմն, հաւատացէք ինծի. մի՛ գոցէք ամէն անց դէպի այն Միխթարիլը, որուն, ինչպէս մենք ամէնքս, դուք ալ պէտք պիտի ունենաք ոեւէ օր մը: Կ'ուզեմ ըսել՝ մի՛ հրաժարիք աղօթելէ:

— Աղօթքը, — առարկեց Անթուան, սարսեղով զուլով: — Այս Խօլ կանչը... դէպի ի՞նչ, դէպի ո՞վ: Դէպի խնդրական այն Օրինակա՛րդը: Կոյր եւ համար, — անտարբեր Օրինակա՛րդ մը:

— Ի՞նչ փոյթ, ի՞նչ փոյթ... Այո՛, այս «Խօլ կանչը»: Հաւատացէք ինծի: Ինչ ալ ըլ-

*) Անթուան բծիշկ էր գրագուստով: Մ.Թ.

լայ առժամայ այն բառը որուն կը յանդի ձեր միտքը, ինչ ալ ըլլայ, երեւոյթներէն անդին, Օրինադիրքի մը, Օրէնքի մը սա դադափարը, զոր, փայլատակումի մը ձեւով, կ'ընդնշմարէք երբեմն, պէտք է սակայն, ի Հեճուկս ամէն բանին, դառնալ դէպի այն, սիրելի տղաս, եւ աղօթել: Ա՛հ, ձեզ այդ ճամբուն կը հրաւիրեմ, լիովին ատոր՝ քան թէ մնայ ու թաղուել ձեր առանձնութեան մէջ: Շփում մը պահեցէք, Անհունին Հետ կարելի լեզու մը փնտռեցէք, եթէ ըլլայ իսկ, գէթ առ այժմ, անպատասխան լեզու մը, եթէ ըլլայ նոյն իսկ երեւութական մեծախօսութիւն մը... Այդ անչափելի գիշերը, այդ անանձնականութիւնը, այդ անլուծելի Առեղծուածք, ի՞նչ փոյթ, աղօթեցէ՛ք անոր: Աղօթեցէք Անճանաչելիին: Միայն թէ աղօթեցէք: Դուք ձեզի մի՛ մերժէք սա զխենթ կոչը. որովհետեւ, այս կանչին, օր մը պիտի դիտ-

նաք դուք, այս ճիշին կը պատասխանէ յան — կարծ ներքին լուծիւն մը, անդորրացումի հրաշք մը...

Անթուան չպատասխանեց:

«Փակ միջնորմներ...» մտածեց ան:

Բայց ան կը զգար քահանան չափազանց յուզուած, եւ ան որոշած էր այլեւս ոչինչ ըսել որ կրնար զայն աւելի նեղել:

Բայց արդէն հասած էին Կրէնէլ փողոց:

Ինքնաշարժը կանգ առաւ:

Արքայ Վիգառ բռնեց Անթուանի ձեռքը եւ զայն սեղմեց. յետոյ, նախ քան իջնելը, հակելով քիչ մը կառքի շուքին մէջ, ան մըմնջեց խռովեալ ձայնով.

— Կաթուղի կրօնքը, ան բոլորովին ուրիշ բան է, տղաս... հաւատացէք ինծի... Ան շատ աւելի բան մըն է քան ինչ որ մինչեւ ցարդ բընաւ ձեզի տրուած ըլլար ընդնշմարել...

ՌՈԹԷ ՄԱՐԹԷՆ ՏԻԻ ԿԱՌ

Հայացուց Փ. ՍԱՆԱՍԱՐ